

A „tudományos nacionalizmustól” a professzióig

Délvidék/Vajdaság. Társadalomtudományi tanulmányok.
Szerkesztő: Papp Richárd. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta,
2007

Egy erdélyi vagy egy felvidéki társadalomtudományi tárgyú munkától ugyanannyit várunk el, mint egy magyarországitól, mert megszoktuk, hogy a romániai, szlovákiai magyar társadalomkutatók kiállják az összevetést az anyaországbeliekkel. Egy hasonló tárgyú, vajdasági kötet esetében viszont már eleve tisztában vagyunk azzal, hogy a délszláv háború, a sorozatos impériumváltások, a nélkülözés csaknem két évtizeden át visszavetette a régióban ezen a téren a tudományos munkát. Ezért a bírálat során az alábbiakban az a legfőbb szempont, hogy vannak-e olyan szemléleti korlátok, amelyek tovább hátráltatják a felzárkózást, és konzerválhatnak egy zárványszerű helyzetet?

A könyvben mindvégig érződik a küzdelem a preszcientikus stádiumból a professzionalizálódásba való átmenetért – vagy éppen ellene. Ha úgy vesszük: az említett szemléleti korlátoktól való megszabadulásért, vagy éppenséggel megőrzésükért. Ezt az állásfoglalást elsősorban a rendszer-váltáshoz való viszony alakítja. Azok, akik igenlik a polgári demokráciát és a kapitalizmust, elfogadják azt is, hogy a társadalomtudós szakemberré váljon. Akik viszont elvetik a nyugati típusú társadalmi berendezkedést, továbbra is ragaszkodnak a messianisztikus értelmiség-felfogáshoz, és a profizmusban manipulációt, prostituálódást látnak.

Kezdjük az utóbbi típusú írásokkal. Ezek között is külön alcsoportot képeznek a nyíltan ideologikus dolgozatok, amelyek egyfajta nemzeti tudományt igyekeznek művelni. Rájuk is vonatkoztatható a *Viszolygás a várostól* című tanulmánykötet több szerzőjének, valamint a jelen kötetben is szereplő Pejtin Attilának (57. o.) a meglátása: Szerbiában sokaknál a kommunista rendszer bukása után az osztályt a nemzet, az osztályala-

pú szemléletet a nemzeti látószög váltotta fel. Ózer Ágnes, a *Történelmi tudatunkról* című cikk szerzőjét ez a nemzeti öncélúság ilyen himnikus sorokra indítja: „A vajdasági magyarság így birtokba vehette múltját. Lett tradíció, történelmi emlékezet... Előkerült a népviselet, énekelték népdalaikat, lettek mesék és mesemondók” (21. o.). Nemcsak a suta fogalmazás alakította ilyenné e mondatokat, hanem a pusztá fennmaradás önértékké magasztosítása is megnyilatkozik ebben a szinte freudi elszólás jellegű megfogalmazásban.

A tudományos szocializmus tudományos nacionalizmussá konvertálása a kötet húzóneve, Hódi Sándor tanulmányában programadó szándékkal jut kifejeződésre. Az alábbi szövegrészletnek nemcsak a tartalma figyelemre méltó, hanem a többes szám első személy és a felszólító mód is, a brosúraszerű stílus is: „Ahhoz, hogy tisztán lássunk, meg kell szabadulnunk a nemzeti keretekbe zárt gondolkodás vádjától, amellyel a lakájmentalitású értelmiségiek illetik a nemzeti sorskérdésekkel foglalkozó szakembereket... A kozmopolitizmus [...] az európai jólétre, a nyugati demokráciára hivatkozik, melynek tükrében minden maradi, bunkó, nacionalista, mintha nem az ott, hanem az itt élők felmenői lettek volna a gyarmatosítók és rabszolgatartók... Közép-Európában ez másként történt. Itt évszázadok óta területablás, hadisarc, elvonás, adózás nyomorítja az emberek életét. Ma történetesen a nyugati világ uzsorakamatja” (197–198. o.). A gondolatmenet egyfajta záróköve egyúttal valóságos gyöngyszem, amelyben Hódi lélekbúvárként is irányt mutat az olvasónak: „A rendszerváltás nyertesei – Szerbiában is, Magyarországon is – nem annyira kreativitásukkal, innovatív hozzáállásukkal tűnnek ki, hanem sokkal inkább szabály- és normaszegő viselkedésükkel... A vajdasági magyarság – egyáltalán a magyar, a szerb, a szlovák, a román stb. társadalom többsége – képtelen azokra az »adaptációs« trükkökre, amelyek az új helyzethez sikeresen alkalmazkodó normaszegő, agresszív, pszichopata réteget jellemzik” (200–201. o.). A szerző nem is reflektál arra, hogy szövege maga is egy sérelmi jellegű, áldozati diskurzusba és egy kollektivistá mitológiába ágyazódik, és ezért nem lehet alkalmas az általa kitűzött terápiai célok elérésére.

Más eszmei megfontolásokból, de szintén a szakszerűség elutasítása érződik ki Káich Katalin művelődéstörténész munkájából, aki diszciplínáját így jellemzi: „a »minden mindennel összefügg« magától értetődően tartozik hozzá e tudományterület természetrajzához” (28. o.). A szerző indignálódva panaszolja, hogy a *lege artis* művelt szaktudományokban „a módszer lesz mindenható, a »cifra szolgál« pedig a mű” (uo.), mert „a teljesség tettenérése helyett a korlátok közé szorított, részleges és csonka, a

mozaikszerűen manifesztálódó valóságot állítja ez az eljárás a tudományos vizsgálódás fókuszába” (29. o.). A következtetés: „a felaprózottság a totalitarizmusba merevedett társadalmi létezés melegágya, mely – mint láthattuk az elmúlt évtizedekben – ...az eltömegesedett, eldologiasodott, elbutított embert, a különböző hatalmi aspirációknak megfelelően könnyen megfoszthatja mikrotheoszi lényegétől...” (uo.). A fő vonatkozási pont – hasonlóan sok, a húsz évvel ezelőtti magyar rendszerváltás során szerepzavarba került magyar „szerves értelmiségihez” – Hamvas Béla (30. o.), az elméleti keret a (felértékelt) kultúra szembeállításával a (leminősített) civilizációval. A gondolatmenet itt is az alkat-diskurzusba torkollik, a regionális nemzetkarakter sajátosságainak lajstromozásának és tipologizálásának szándékával: „ma arra a kérdésre szeretnénk választ kapni, ki a vajdasági magyar, van-e egyáltalán vajdasági magyar identitás” (35. o.).

A fentieknél jóval nagyobb professzionális apparátust vonultat fel a könyv szerkesztője, Papp Richárd. Kultúrantropológiai, etnológiai felkészültsége és az általa tudatosan választott, a vizsgált közösséget inkább belülről, mint kívülről közelítő „partikuláris” nézőpont dacára is tanulmányának javára vált volna, ha nagyobb távolságot tart tárgyától, illetve az általa vizsgáltak etnocentrizmusától. Helyesebbnek tartom, ha az antropológus – Esterházyval szólva – „egyszerre van belül és kívül a tizenhatoson”, vagy egy szakmabelit, Borsányit idézve: egyensúlyra törekszik az émikus és az étikus szempontok között. Úgy, ahogy Hajnal Virág is teszi a dobradói beszélőközösségről szóló dolgozatában. Ebben a munkában ugyanakkor a nyelvhasználati szokások elemzése során a társadalomtudományi aspektusok helyenként a háttérbe szorúlnak, bár így is jóval több köze van a kötet felvállalt tematikus szervező elvéhez, mint Papp György és Hózsza Éva – egyébként színvonalas – nyelvészeti, illetve irodalomtörténeti írásainak.

Más probléma jelentkezik Papp Árpád esetében: míg pl. Ózer Ágnes, Káich Katalin és Hódi Sándor szinte csak teoretizálni akarnak, de azt is esszéisztikus-publicisztikus szinten, az említett szerző néprajzi kartográfáról szóló tanulmánya a másik végletet testesíti meg. Komoly módszertani ismeretei nem párosulnak releváns problémafelvetéssel, sem pedig az ehhez igazított elméleti keretekkel. Ezért marad hiányérzetünk a legmodernebb metodikával felállított etnikai kataszterével kapcsolatban. Papp Árpádhoz hasonlóan Gábrityné Molnár Irén esetében sem találkozunk műfaji problémákkal. Ez az opus is a szakmaiságot igyekszik képviselni, bár egyes tábláknál (131. o.) számok helyett szívesebben látnánk százalékokat, másutt (132., 135. o.) követhetőbb elemzést.

A kötet eddig elemzett darabjait több-kevesebb kritikai megjegyzéssel illetjük. Következzenek most azok, amelyek dicséretet érdemelnek. A sort Hódi Éva Tünde *Egészségügyi paradigmaváltás Szerbiában* című írása nyitja, amely tisztánlátásával emelkedik számos más, kötetbéli munka fölé. Azoknál gyakran érezhető az, ami a szerbiai magyarság objektív, csakugyan fel nem róható hátránya: náluk még csak most kezdődik a rendszerváltás, ők még csak most kezdenek el viaskodni olyan problémákkal, amelyeken a kelet-európai EU-tagországok már jórészt túl vannak. Az egészségügyi rendszerváltás ugyanakkor Magyarországon még mindig nem történt meg – ezért nem érezzük Hódi Éva Tünde tanulmányát olvasva, mintha az időgép visszaröpítene az „ántivilágba”. Hiszen akkor is így érzünk, ha „odahaza” orvoshoz megyünk! Ez a kettős időszerűtlenség teszi még mindig aktuálissá és nekünk, anyaországbelieknek sokatmondóvá ezt a dolgozatot.

Végül lássunk két olyan tanulmányt, amelyek végrehajtották az átmenetet a tudomány előtti létszakaszból a modern társadalomtudományba, és ezt egyúttal programként ajánlják kollégáiknak is. Németh Ferenc rövid, de annál velősebb tanulmánya sorra veszi a vajdasági helytörténeti kutatások legfőbb hiányosságait: azt, hogy sok helytörténész kampányszerűen, jubileumi megrendelésekre és nem szisztematikusan dolgozik (46. o.), az elsődleges források helyett másodlagos forrásokra, gyakran forráskritika nélkül kezelt „slágerkönyvekre” támaszkodik (46–47. o.), de rámutat a kiaknázatlan lehetőségekre is, amelyek éppen a koncepciótlanságból adódnak (!): „rossz nyelvezetű, kifogásolható kivitelezésű, bírálható felépítésű helyismereti munkákban több kiváló, értékes adatra bukkanunk!” (45. o.).

A kötet legjobb darabját Pejtin Ferenc jegyzi; a címe: *Magyar helytörténetírás a Vajdaságban* – vagyis az előbbihez hasonló tárgyú, de még alaposabb és mélyebb. Néhány általános érvényű megállapítást érdemes idézni belőle. Pejtin nemcsak délvidéki (57. o.) szerzőknél kárhoztatja az etnocentrikus szemlélet eluralkodását, hanem egy magyarországi történetésznél is: „egy-egy mondatból markánsan kiütözik a nemzeti rokonvagy ellenszenv kinyilvánítása, ami – túl a könyv vitathatatlan értékein – bocsánatos bűnnek számít, de nélküle a tudományosság még többet nyert volna” (56. o.). A cikkíró azt se rejti véka alá, hogy a mártírológia az általános erkölcsi elvek felől szemlélve is megkérdőjelezhető – „hajlamosak vagyunk minden saját áldozatunkat »ártatlannak« minősíteni” (57. o.) – és ráadásul a szakmai morált is aláássa: „mindannyian tudjuk, hogy a tudományosság hiányáért nem a háború és a perspektívanélküliség állapota okolható, hiszen a műfajra ez mindig is jellemző volt, ám minden-

képpen jó kibúvó és szerzői mosakodásokhoz remek alapot nyújtó alibi (és öngazolás) volt ahhoz, hogy egy-egy szerző kijelenthesse: örüljétek, hogy egyáltalán kutató és író valaki ilyen állapotok közepette!” (61. o.).

Ezeket a szavakat már nem az etatizmus, a hiánygazdaság és a klientelizmus miliője, hanem a verseny és a műgonddal alkotó ember ethosza ihlette. Magyarországiaként nincs se ténybeli, se erkölcsi alapom más, pozitív példákkal előhozakodni, de erről a mentalitásról kedvenc magyar műhelyem, a csíkszeredai Kommunikációs Antropológia Munkacsoport jut eszembe, akik még a Ceaușescu-érában kezdtek el dolgozni, és azóta sem tesznek mást, mint – ismét Bibót idézve – „kőrmösen nyúlnak a maguk dolgához”.

